

pp 92:3 LVO

Dd

OULUN YLIOPISTO
HISTORIAN LAITOS
Erikoispainossarja
N:o 245

ESIHISTORIALLISTA KIVIKIEKOISTA

Jukka Luoto

Oulu 1991

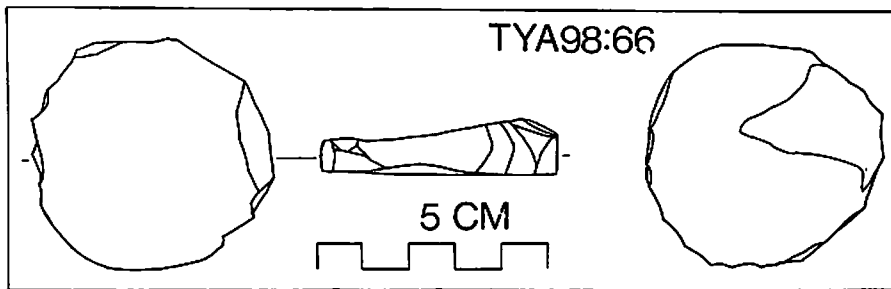
Toimittaja: FL Jouni Suistola
Julkaisija: Prof. Kyösti Julku

ISBN 951—42—3145—7

Jukka Luoto

Esihistoriallisista kivikiekoista

Vuonna 1954 C.F. Meinander toi suomalaiseen arkeologiaan uuden esinemuodon, josta tässä artikkelissa käytetään nimitystä kivikiekko (alunperin kiekonmuotoinen kivilevy. Die Diskusförmige Steinscheibe). Se on Meinanderin mukaan pyöreä ja litteä hiomaton hiekkakivilevy, jonka halkaisija ei ylitä 10 cm ja paksuus vaihtelee 1,5–2 cm:n välillä. Kiekossa ei ole koskaan reikää ja sen reunat on muotoiltu iskemällä.¹ (vrt. kuva 1)

Kuva 1. Kivikiekko Liedon Pahkan Pahamäestä.

Meinander tunsi tuolloin vain pari tällaisten kiekkojen löytöpaikkaa ja Suomen ulkopuolisesta tämän tyypin esiintymisestä hänellä ei näytä olleen mitään tietoa. Meinanderin tutkimusten jälkeen kuva tästä esinemuodosta on huomattavasti tarkentunut. Se näyttää esiintyvän sekä kivikaudella että rautakaudella ja antavan aihetta useanlaisiinkin pohdintoihin tällaisen esinemuodon käyttötarkoituksesta.

Vaikutena näiden kiekkojen tunnistamisessa on luonnollisesti niiden vaatimattomuus. Useinkaan ei ole kovinkaan helppoa ratkaista milloin kyseessä on tämän nimenomaisen tyypin edustaja ja milloin ns. gneissityypin reikäkiven² teelmä tai makroliittinen levykaavin³. Myös laakahioimen katkelmat saattavat tuoda mieleen kivikiekot.

¹ C.F. Meinander, *Die Kiukaiskultur*, (Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja (SMYA) 53, Helsinki 1954), s. 111.

² Julius Ailio, *Die steinzeitlichen Wohnplatzfunde in Finland* (Helsingfors 1909), s. 28; Aarne Europæus, *Fornfynd från Kyrkslätt och Esbo socknar* (SMYA 32, Helsinki 1922), s. 112.

³ Meinander, *Die Kiukaiskultur*, s. 120–121.

Se seikka, että kivikiekot ovat päälevinneisyysalueellaan Lounais-Suomessa lähes poikkeuksetta tehty hiekkakivestä ja niiden reunat on isketty ja vailla muita viimeistelyn jälkiä, luo edellytykset tämän esinemuodon erottelulle.

Tänä päivänä tunnetaan kaikkiaan 51 kivikiekon kivikautista löytöpaikkaa (kartta 1, taulukko 1). Valtaosa niistä sijoittuu Varsinais-Suomeen ja Ala-Satakuntaan. Tältä ydinalueelta kivikiekkojen levintä ulottuu vähemmän selkeänä Uudellemaalle ja Pohjanmaalle. Sisä- ja Pohjois-Suomen kivikiekkolöydöt ovat satunnaisia. Huomattavaa on edelleen, että vain Varsinais-Suomen, Ala-Satakunnan ja Pohjanmaan löytöpaikoilta on tullut päivänvaloon samalta paikalta lukuisia kivikiekkoja. Poikkeuksen tässä suhteessa muodostaa Kaukolan Riukjärvi, jossa kuitenkin katkelmallisten kivilevyjen luonne ei ole täysin selvä.

Taulukossa 1 esitetyt ajoitukset perustuvat joko paikalta löydettyyn muuhun löydöstöön tai mikäli se puuttuu tai on ajoitukseen riittämätön, löytökorkeuteen meren pinnasta luettuna.

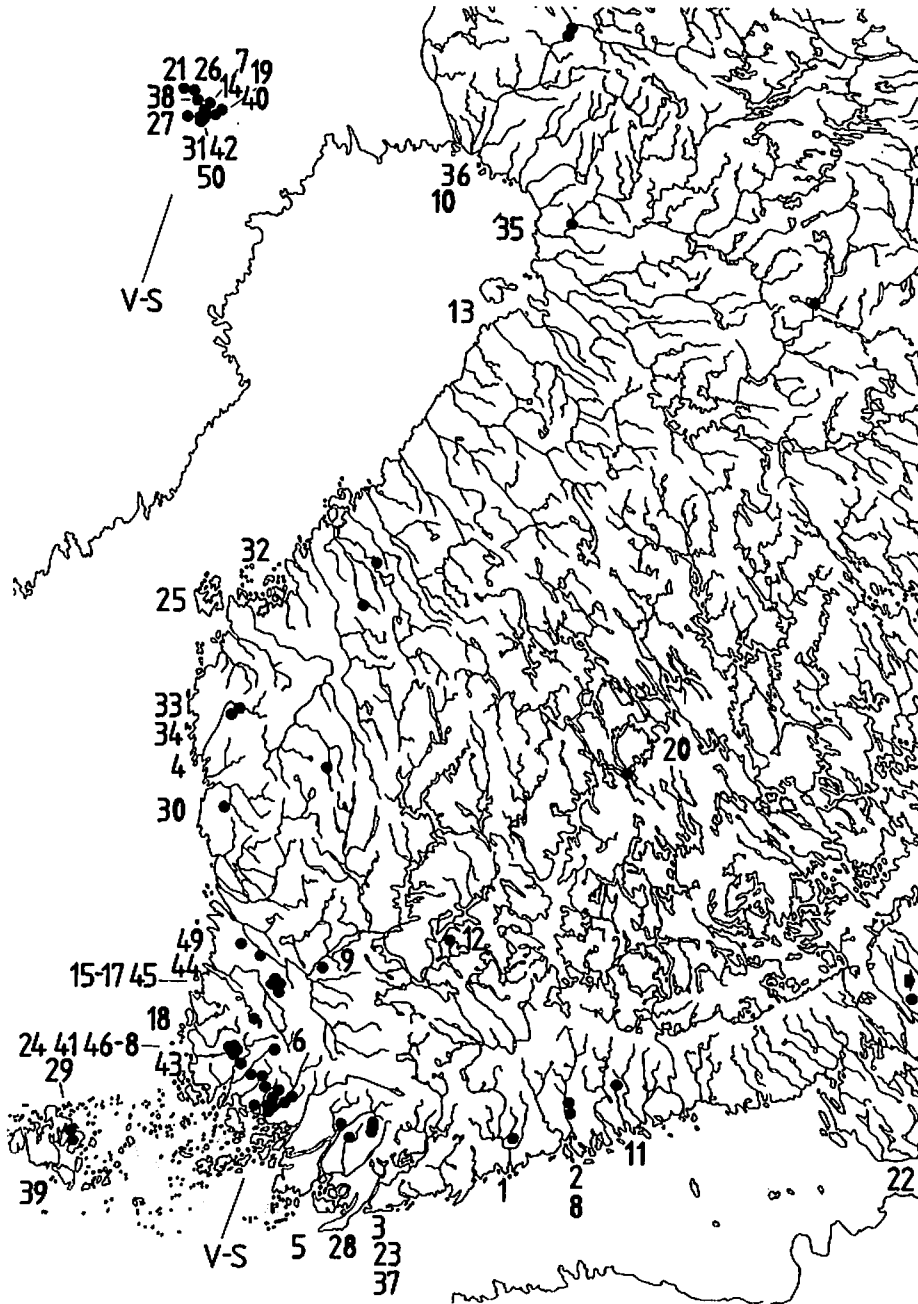
Rannansiirtymiseen perustuvissa ajoituksissa on tukeuduttu Milton Nuñezin, Gunnar Glückertin ja R. Salomaan tutkimuksiin (kohteet 1, 2, 3, 4, 23, 31, 37, 38, 40, 41, 46, 47, 48)⁴. Käytetyt arkeologiset ajoitukset (kohteet 6, 7, 8, 9, 11, 16, 17, 18, 20, 21, 22, 26, 27, 30, 32) perustuvat Ari Siiriäisen esittämään periodijakoon⁵ ja kronologiaan⁶. Mikäli jonkun asuinpaikan kivikiekkoja on käsitelty kirjallisuudessa, tästä on viite taulukossa. Joidenkin yksittäisten asuinpaikkojen ajoituksessa on käytetty lähteenä kyseisiä asuinpaikkoja käsittelevää kirjallisuutta⁷.

⁴ Milton Nuñez, A Model to Date Stone Age Sites within an Area of abnormal Uplift in southern Finland (Iskos 2. Espoo 1978); Gunnar Glückert, Post-Glacial shore-level displacement of the Baltic in SW Finland (Ann. Acad. Sci. Fenn. A III 118. Helsinki 1976); R. Salomaa, Post-Glacial Shoreline Displacement in the Lauhavuori Area, Western Finland (Ann. Acad. Sci. Fenn. A III 134. Helsinki 1982).

⁵ Ari Siiriäinen, Über die Chronologie der steinzeitlichen Küstenwohnplätze Finnlands im Lichte der Uferverschiebung (Suomen Museo (SM) 1969. Tapiola 1969), s. 41–42.

⁶ Siiriäinen, A gradient/time curve for dating Stone Age shorelines in Finland (SM 1972. Tapiola 1972), s. 10.

⁷ Kohde 44 Torsten Edgren, Stenåldersboplatsen Lyytikänharju i Harjavalta socken (Finskt Museum (FM) 1956. Helsingfors 1956), kohteet 14, 18 Torsten Edgren, Jäkärälä-gruppen (SMYA 64. Helsinki 1966), kohteet 1, 11 Torsten Edgren, Studier över den snörkeramiska kulturens keramik i Finland (SMYA 73. Helsinki 1970), kohde 10 Matti Huurre, Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin esihistoria (Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia I. Kuusamo 1983), kohde 13 Matti Huurre, Suomussalmen varhaista metallikautta (SM 1981. Vammala 1982), kohde 12 Ville Luho, Esihistoria (Längelmäveden seudun historia I. Forssa 1949), kohde 43 C.F. Meinander, Pyheensilta stenåldersboplats (FM 1939. Helsingfors 1940), kohteet 22, 42 C.F. Meinander, Die Kiukaiskultur, kohde 39 C.F. Meinander, Kolsvidja (SMYA 58. Helsinki 1957), kohde 45 Unto Salo, Kiikan pitäjän kiinteät muinaisjäänneksset (Käsikirjoitus. Muscovirasto 1953), kohde 35 Ari Siiriäinen, Yli-Iin Kierikki (SM 1967. Helsinki 1967), kohde 36 Paula Purhonen, Rovaniemen Niskanperä I (Helsingin yliopisto Arkeologian laitoksen moniste n:o 8. Helsinki 1973).

Kartta 1. Kivikautisten kiviekkojen löytöpaikat Suomessa.

Taulukko 1. Kivikautiset kivikiekot Suomesta.

1. Ruusula, Jussila	6800 BC	
	2500-2000 BC	KM 10688:1
2. Askola, Ruokasmaa	6800 BC	KM 12929:55
3. Muurla, Ruotsala	6700-6600 BC	KM 15927
4. Jalasjärvi, Erkkilä	6500 BC	KM 11770:2
5. Halikko, Tutola	5800 BC	KM 20867:4
6. Karjala, Myllynummi	4200-3550 BC	Kaivaus: Meinander 1950, Karjalan kotiseuramuseon kokoelmat
7. Paattinen, Kerola	4200-3550 BC	KM 21521:877
8. Askola, Siltapellonhaka	4200-3550 BC	KM 12600:73
9. Kiikka, Mottinen	4200-3550 BC	KM 9570:5
10. Rovaniemi, Turpeen- niemi 5	4200-3550 BC	KM 14278:639
11. Lapinjärvi, Pällismalm	4200-3550 BC	
	2500-2000 BC	KM 9088:148
12. Kangasala, Sarsa, Poh- tio	4200-3350 BC	
	2000-500 BC	KM 7757:61, 7964:106
13. Suomussalmi, Kukkosaaari	4200-0 BC	KM 20806:22
14. Maaria, Järkylä	3550-2600 BC	KM 6943:44, 46, 8063:106, 8061:88, 8062:65, 114, 126, 136, 138, 143, 144, 8062:14, 8063:344, 405
15. Köyliö, Tuiskula, Park- kila	3550-2800 BC	Riska 1945
16. Köyliö, Eskonkallio	3550-2800 BC	KM 12461:4
17. Köyliö, Tuiskula, Joki- ahde	3550-2800 BC	KM 21204:13
18. Hinnerjoki, Lammila	3550-2800 BC	KM 6422:5
19. Lieto, Kukkarikoski	3350-2800 BC	KM 19991:57
20. Hankasalmi, Autionniemi	3350-2800 BC	KM 11510:1
21. Nousiainen, Kykonharja	3350-2600 BC	Tarmo Virtasen kokoelmat
22. Kaukola, Kukjärvi	3350-2800 BC	KM 4813:4, 5175:10, 4813:11
	1300-500 BC	4884:6, 4997:30, 36, 65, 66
23. Muurla, Kaukelma	3100-2700 BC	KM 15928
24. Laitila, Mästinristi	3100-2400 BC	Vikkula 1986, Miettinen 1980

25. Turmo, Hundbacken	2800 BC	Miettinen 1980
26. Nousiainen, Kirjunpaju	2800-2600 BC	KM 16103:11, 32, 63, 71, 78, 105, 111, 112, Tarmo Virtasen kokoelmat
27. Masku, Kankainen	2800-2600 BC	Tarmo Virtasen kokoelmat
28. Uskela, Pukkila	2800-2600 BC	Meinander 1954
29. Sund, Trännmyra	2800-2600 BC	Meinander 1954
30. Lapväärti, Granliden	2800-2600 BC	KM 20724:47
31. Turku, Kärsämäki	2800-2600 BC	KM 20121:81, 100
32. Evijärvi, Kattilakoski	2800-2600 BC	KM 20082:223
33. Piirttikylä, Korpskogen	2800-2500 BC	Miettinen 1980
34. Piirttikylä, Granliden	2800-2000 BC	Miettinen 1980
35. Yli-Ii, Kierikki	2800-2000 BC	KM 16139:1433
36. Rovaniemi, Niskanperä	2800-1000 BC	KM 10423:23
37. Muurla, Ranta	2700 BC	KM 16128:5
38. Nousiainen, Alakylä	2600 BC	KM 7187:2
39. Sund, Kolsvidja	2600 BC	KM 13383:344
40. <u>Lieto, Känkäsimäki</u>	<u>2600 BC</u>	<u>KM 19074:83, Lauri Nautelan</u> <u>kokoelmät</u>
41. Laitila, Hietala	2500 BC	KM 18309
42. Lieto, Sauvala	2500-2000 BC	KM 19136:7
43. Nynämäki, Pyheensilta	2500-2000 BC	KM 14775:31, 10839:41
44. Harjavalta, Lyytikänhar- ju	2500-2000 BC	KM 13842:235
45. Kyyliä, Mhtamo	2500-2000 BC	KM 13338:6
46. Laitila, Hangassuo II	2400 BC	KM 18368:3
47. Laitila, Sorola	2400 BC	KM 18366:3, 7
48. Laitila, Krouvinnummi	2400 BC	KM 18365:4
49. Harjavalta, Saama	2000-1300 BC	Meinander 1954
50. Turku, Kärsämäki	2000-1300 BC	Meinander 1954

Aura vanha tulos

Ajoitusten tulokset käyvät ilmi taulukosta 2. Sen mukaan valtaosa kiekkoista ajoittuu kampakeramiikan loppupuolelle eli ajanjaksolle 3350—2600 eKr.⁸ Käytön jatkuminen tätä varhaisempaan ja myöhempään aikaan on epäselvää, sillä pelkästään nuorakeramiikkaa tai Jäkärnlän keramiikkaa sisältäviltä asuinpaikoilta kivikiekkoja ei ole löydetty. Niitä sisältyy kuitenkin Maarin Jäkärnlän ylimmän löytövyöhykkeen (14), Köyliön Jäkärnlän ryhmän asuinpaikkojen (15—17) ja Hinnerjoen Lammilan (18) löydöstöön, joissa kaikissa esiintyy tyyppillistä tai myöhäiskampakeramiikkaa Jäkärnlän keramiikan ohella. Kivikiekkojen esiintyminen varhaiskampakeraamisena aikana on sen sijaan varmasti todettavissa. Luettelossa mainittujen (kohteet 6—12) lisäksi näin varhainen on löytökorkeutensa (40 m) perusteella Paimion Hellbergistä löydetty kiekko (yksit. kok.). Paikalla on kuitenkin ollut mahdollisesti Jäkärnlän ryhmän kalmisto.

Kivikiekot ovat olleet ilmeisesti käytössä myös vasarakirveskulttuurin aikaan (41—44, 46—48), joskaan niitä ei ole löydetty nimenomaan tämän kulttuurin piiristä (ks. kuitenkin 45), eikä tämä esinemuoto näytä olevan senkään piirissä täysin tuntematon mikäli tarkastelu ulotetaan Suomen rajojen ulkopuolelle⁹.

Taulukosta saa edelleen sen vaikutelman, että kivikiekkojen käyttö on ollut vähäistä jo Kiukaisten kulttuurin aikaan ja että se on täysin päättynyt pronssikaudella.

Tämänhetkisten havaintojen mukaan näyttäisi siis siltä, että mesoliittisten ja kampakeraamisten kiekkojen välille jäisi noin 1000 vuoden ajanjakso.

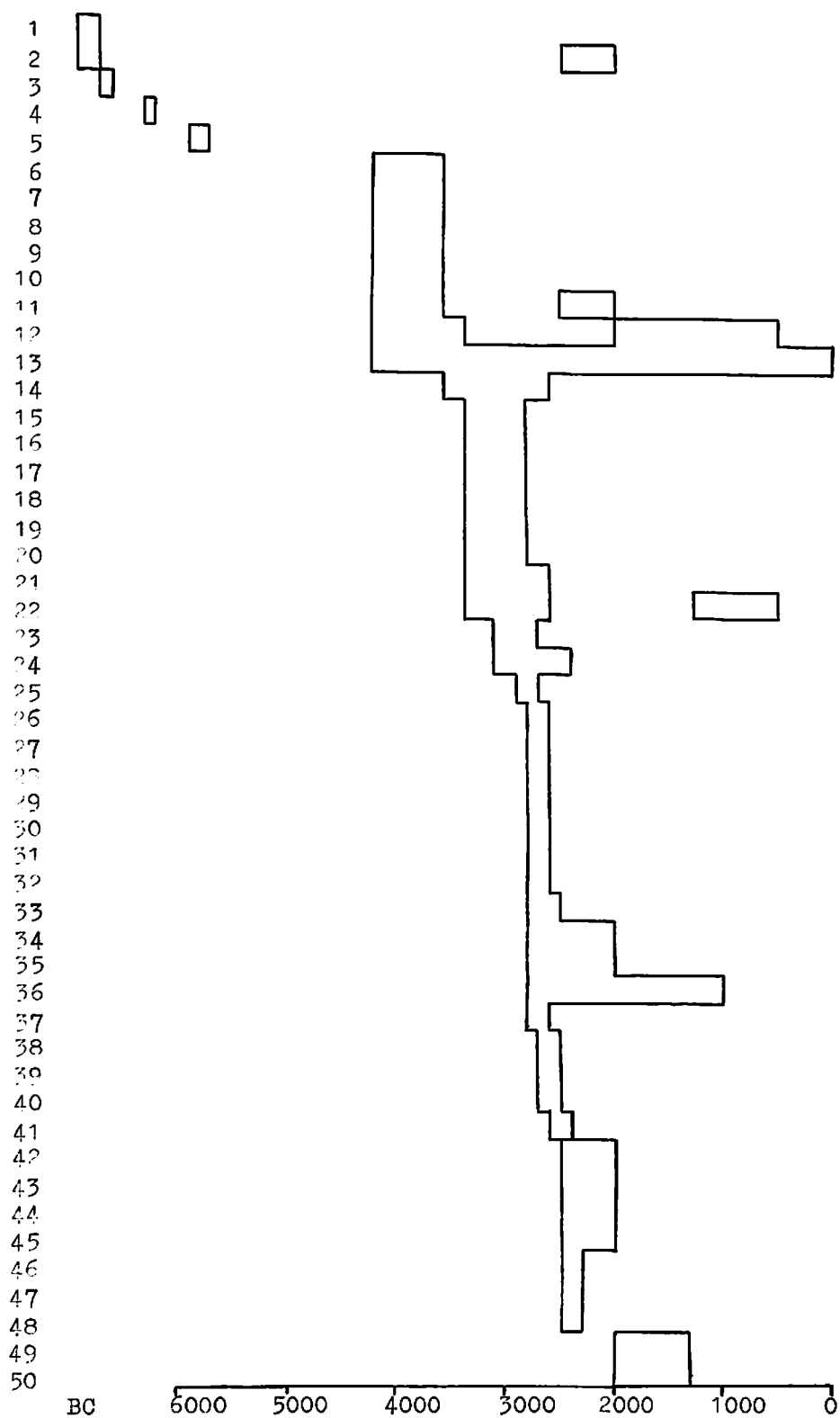
Kiekkojen käytön päättyminen noin 1000 eKr. on ilmeisesti näennäinen, sillä kivikiekkoja tunnetaan ajanlaskun vaihteen jälkeiseltä rautakaudelta. Tällöin niissä saattaa kuitenkin esiintyä kivikautisille kiekkoille vieraita piirteitä. Niinpä Vanhanlinnan (kartta 2:8) levyjen reunoja on hiottu ja näin on osittain asian laita myös Vanhanlinnan naapurustossa olevalla Pahkan Pahamäellä (kartta 2:7). Kun nämä löydöt ovat myöhäisiä, joko rautakauden loppupuolelle tai jopa keskiajalle ajoittuvia, voi hyvin luulla, että kyseessä on muista kivikiekkoista erillään pidettävä myöhäinen ryhmä, jota ei sovi sekoittaa kivikautisiin kiekkoihin. Näin ei kuitenkaan ole asian laita, sillä tällainen reunoiltaan hiottu kiekko tunnetaan jo Baltian vasarakirveskulttuurin piiristä.¹⁰ Useimmat rautakautisista kivikiekkoista ovat sitäpaitsi niin kivilajiltaan kuin rakenteeltaankin täysin kivikautisiin kiekkoihin rinnastettavia.

⁸ Vrt. Mirja Miettinen, *Fortid i Pörtom* (Vasa 1980), s. 76—79.

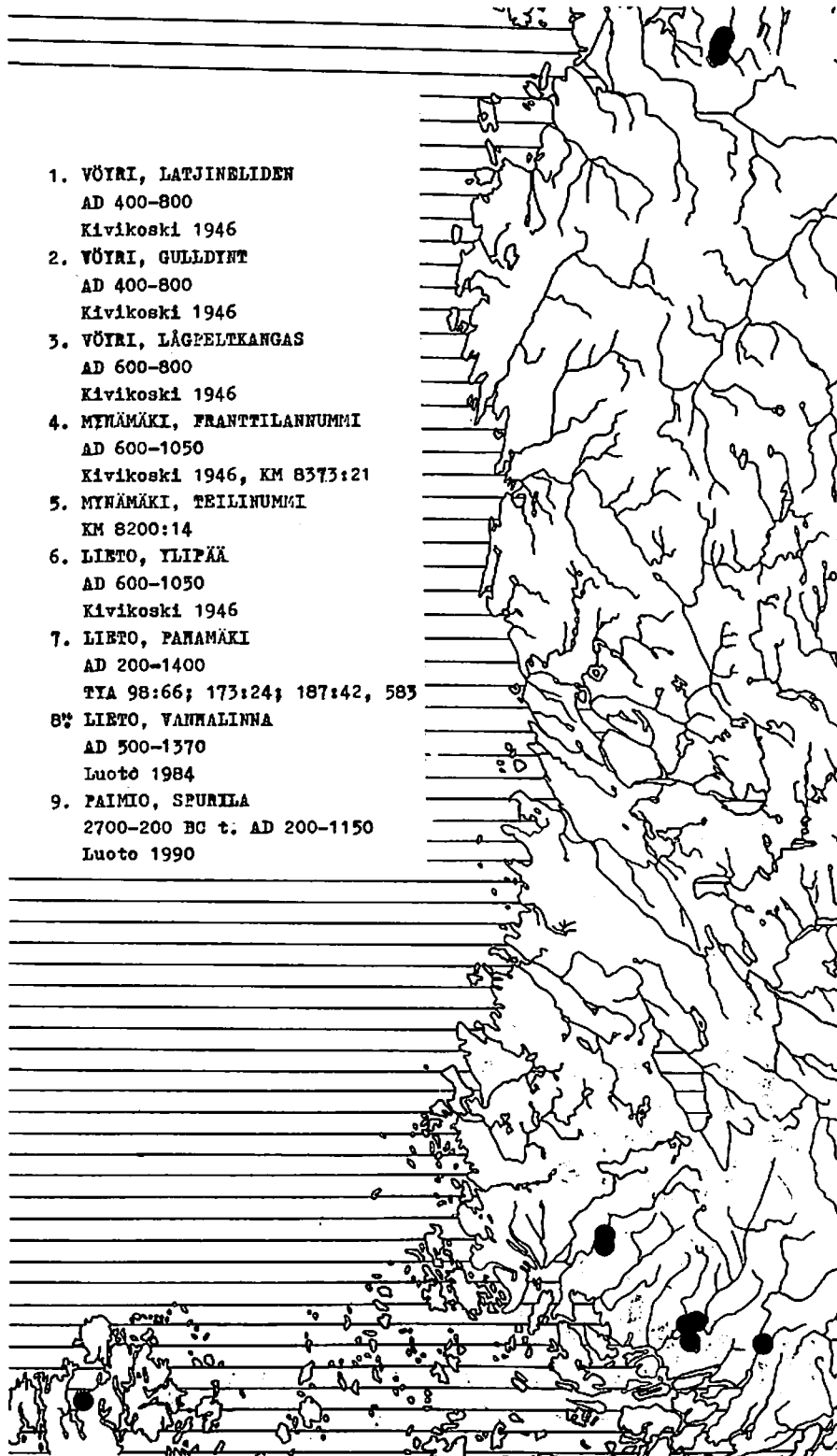
⁹ Carl Engel, *Vorgeschichte der altpreussischen Stämme* (Königsberg 1935), Taf. 49:A:b.

¹⁰ Engel, Taf. 49:A:b.

Taulukko 2. Suomesta löydettyjen kivikiekkojen ajoitustulokset.

Kartta 2. Rautakautiset kivikiekot.

Karttaan 2 merkityt kivikiekkojen rautakautiset löytöpaikat eivät varmaankaan valaise tämän esinemuodon levintää täydellisesti, sillä tiedot ovat pääasiassa peräisin Kivikoskelta, joka ei edes väitä käyneensä rautakautista löydöstä tässä mielessä systemaattisesti läpi.

Kun rautakautiset löytöpaikat näyttävät keskittyvän juuri sinne, missä näitä kiekkoja esiintyi jo kivikaudella, näyttäisi tämä seikka puhuvan käytön kontinuiteetin puolesta, jota on kuitenkin vaikea osoittaa.

Osa Liedon Pahkasta ja Paimion Spurilasta löydetyistä kiekkoista voidaan tosin ajoittaa jo pronssikauteen tai myöhäisneoliittiseen aikaan. Rautakautinen ajoitusvaihtoehto on kummassakin tapauksessa kuitenkin todennäköisempi.

Pahkan kiekkoista osa on löydetty rautakautisesta kalmistokerroksesta, johon on sekoittunut varhaista asuinpaikka-ainesta. Paimion Spurilan kaikki kolme kivikiekkojen löytöpaikkaa ovat tuoneet päivänvaloon rautakautisen aineiston ohella kivikautista löydöstä. Rannansiirtymisen mukaan nämä kiviekot ajoittuisivat 2700–200 eKr. Ne siis muodostaisivat ikäänkuin sillan kiviekkojen kivikautisen ja rautakautisen esiintymän välille.

Kiviekkojen puuttuminen Spurilan läheisyydessä olevalta Paimion Toispuolajannummen pronssikautiselta asuinpaikalta tekee tällaisen oletuksen epätodennäköiseksi, joskaan löytösuhteet Spurilassa eivät puhu ehdottomasti sen enempää kivi-pronssikautisen kuin rautakautisenkaan ajoitusvaihtoehdon puolesta.

Tänä päivänä näyttää siltä, että kiviekkojen käyttötarkoitus on ajoituksen ohella keskeinen ja itse asiassa yksityiskohtaista ajoitusta olennaisempi näihin kiviekkoihin liittyvä ongelma.

Meinander arveli, että nämä kivet olisivat toimineet jonkinlaisina verkonpainoina¹¹. Laitilan Nästinristin tutkimukset ovat tuoneet päivänvaloon niin varsinaisina kaivauslöytöinä kuin harrastelija-arkeologi Tarmo Virtasen jälkikäteen löytäminä irtolöytöinä satoja tällaisia kiekkoja. Ne valaisevat tätä kysymystä sikäli, että kiekot näyttävät olevan peräisin asuinpaikkavyöhykettä matalammalta tasolta eli siis ilmeisesti rannan tuntumasta, joskin yksittäisiä kiekkoja on löydetty kaikilta asuinpaikkavyöhykkeen tasoilta¹².

Aivan vastaavanlainen havainto on voitu tehdä jo aikaisemmin Köyliön Parkkilan asuinpaikalta¹³ ja myös esimerkiksi Maarian Jäkärlässä kiviekkolöydöt keskittyvät asuinpaikkavyöhykkeen alaosaan, joskin tässä tapauksessa

¹¹ Meinander, *Die Kiukaiskultur*, s. 111.

¹² Anne Vikkula, *The Stone Age graves of the Nästinristi site in Laitila, SW Finland* (SM 1986. Vammala 1987), s. 7–8; vrt. myös Miettinen, s. 77.

¹³ Tove Riska, *Stenåldersfynden från Parkkila i Kjulo* (FM 1945. Helsingfors 1946).

ilmiö saattaa selittyä sillä, että kiekkojen käyttö on lisääntynyt asuinpaikavyöhykkeen käytön lopulla.

Kivikiekkojen löytyminen muinaisen rannan tuntumasta on saanut Anne Vikkulan olettamaan, että tämä esinemuoto liittyy tavalla tai toisella meripyyntiin ja että kyseessä ovat lingon panokset¹⁴. Mirja Miettinen näkyy tulleen aivan samaan lopputulokseen jo puolta vuosikymmentä aikaisemmin, joskaan hän ei pidä tämän esinemuodon funktiota loppuun asti selvitettyinä¹⁵.

Toinen kivikiekkojen funktiota valaiseva selkeä havainto tulee Gotlannin Vallhagarin rautakautiselta asuinpaikalta. Näitä kivilevyjä on täällä löydetty vain siitä rakennuksesta, jossa on uuni, minkä vuoksi on helppo uskoa, että näitä levyjä olisi siis käytetty alustoina leivän paistamisessa¹⁶.

Olen aikaisemmin epäillyt tätä tulkintaa Suomen kiekkojen vähäisen koon vuoksi¹⁷, mitä vastaan Torsten Edgren on huomauttanut sillä, että Skandinaavian esihistorialliset leivät ovat todella näin pieniä¹⁸. Minun on kuitenkin edelleenkin vähän vaikea kuvitella leivän paistoa näin pienillä alustoilla. Vallhagarin ja Ahvenanmaan Storhagenin löydöt näyttävätkin antavan ainakin osittaista tukea näkemykselleni sikäli, että näihin rautakautisiin asuntolöytöihin sisältyy kiekkoja, joiden halkaisija on yli 10 cm¹⁹.

Kolmanneksi J. Winther ja John Nihlén ovat vihdoin kiinnittäneet huomiota siihen, että tällaisilla kivillä on perinteisesti pelattu Gotlannissa varpanimistä peliä. Kivikiekoilla on yritetty osua kahteen 7,50–10 m:n etäisyydelle toisistaan pystytettyyn sauvaan. Heittäminen on tapahtunut vuorotellen toisen sauvan luota siten, että kivi on saanut pyörivän liikkeen, mikä puolestaan on antanut kivelle suoran lentoradan.

Nämä tutkijat näkevät tämän pelin ja antiikin diskuksen heiton välillä jotain yhteyttä ja olettavat että muun muassa Tanskan Troldebjergin asuinpaikalta ja Gotlannin rautakauden rakennuksista löydettyjä kivikiekkoja on käytetty samalla tavalla.²⁰

Neljänneksi tanskalainen keskineoliitinen Troldebjergin asuinpaikka on tuonut normaalikokoisten kiekkojen ohella päivänvaloon kooltaan vähäisiä kivikiekkoja, joita J. Winther pitää jonkinlaisina pelinappuloina²¹. Vastaavan-

¹⁴ Vikkula, Nästinristi, s. 7–8.

¹⁵ Miettinen, s. 78.

¹⁶ Märten Stenberger, *The finds and the dating of the Vallhagar settlement (Vallhagar II. Copenhagen 1955)*, s. 1141.

¹⁷ Jukka Luoto, *Liedon Vanhanlinnan mäkilinna (SMYA 87. Vammala 1984)*, s. 102.

¹⁸ Vrt. esim. Holger Arbman, *Birka I. Tafeln (Uppsala 1940)*, Tf. 282.

¹⁹ Stenberger, *Vallhagar*, s. 1141; Ella Kivikoski, *Husgrunderna i Storhagen, Kulla, Finström (SMYA 48:3. Helsinki 1946)*.

²⁰ J. Winther, *Troldebjerg (Langeland 1935)*, s. 48.

²¹ Winther, s. 48–49.

laisia pelinappuloiksi luokiteltuja kivikiekkoja on löydetty myös keskiajan kerrostumista Lundissa. Ne ovat kuitenkin reunoiltaan hiottuja²². Myös Itämeren etelärannikolla näiden kiekkojen historia ulottuu aivan esihistoriallisen ajan loppuun²³. Sikäläisten kiekkojen käyttötarkoituksesta ei ole kuitenkaan mitään tietoa ja neoliittistenkin pelinappuloiden osalta on sittemmin voitu osoittaa, ettei niitä ole käytetty tähän tarkoitukseen²⁴. Kyseessä on joka tapauksessa nyt puheena olevista kivikiekoista erillään pidettävä ryhmä.

Kukaan ei ole tietävästi liittänyt tätä esinemuotoa metallikautiseen polttohautautapaan. Etelä-Skandinavian ja Pohjois-Saksan pronssikautiset hautaukset on kuitenkin peitetty toisinaan kumolleen asetetun saviastian, vartavasten tehdyn pyöreän savilevyn, erityisen keramiikkakannen tai saviastian pohjasta muotoillun keramiikkalevyn asemesta juuri nyt puheena olevien kivikiekkojen kokoisella reunoistaan nyrhityllä pyöreällä hiekkakivilevyllä²⁵.

On tietenkin mahdotonta ilman muuta soveltaa tätä Itämeren lounaiskulman pronssikautista piirrettä Suomen rautakauden kivikiekkoihin. Tällainen kiviekko on kuitenkin löydetty Gotlannista esiroomalaiseen aikaan ajoittuvan hautakummun pohjalta. Se on kuitenkin haluttu rinnastaa Gotlannin rautakautisista rakennusjäänneistä löydettyihin kivikiekkoihin ja tulkittu varpa-pelin välineeksi.²⁶

Mielestäni olisi tästä huolimatta pidettävä vakavasti silmällä sitä mahdollisuutta, että ainakin osa Suomen rautakautisista kivikiekoista liittyisi urnahautautapaan. On ensinnäkin huomattava, että kivikiekkojen löytöpaikoista Franttilannummi, Liedon Ylipää ja Pahka sisältävät palokuoppahautoja tai niiden rudimenteja. Franttilannummella palokuoppahautojen katteena on käytetty hiekkikivilaattaa²⁷, joka on tulkittavissa urnahautauksista suojanneen paasiarkun jäänteeksi. Pahkan Pahamäessä voidaan taas puhua suoranaisesta kenotafisestä urnahautauksesta²⁸.

Tämä kivikiekkojen käyttö hautaukseen kantena ja leivän paistamisen alustana näyttävät liittyvän jollakin tavalla yhteen. Ole Klindt-Jensen on nimittäin pyrkinyt leivän paistamiseen käytetyistä kivikiekoista puhuessaan osoitta-

²² Jan Persson, *Spel och doppel* (Archaeologica Lundensia VII. Lund 1976).

²³ Hermann Hinz, *Die Funde aus dem Pfarrgarten, Bosau I* (Offa-Bücher 31. Neumünster 1974), s. 87, Abb. 33:14.

²⁴ Holger Kappel, "Spillebrikker" fra yngre stenalder (Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie. København 1976), s. 27.

²⁵ H.C. Broholm, *Danmarks Broncealder IV* (København 1949), s. 136; E. Petersen, *Die frühgermanische Kultur in Ostdeutschland und Polen* (Vorgeschichtliche Forschungen II:2. 1929), Tf. 29:n-o.

²⁶ Oscar Almgren, *Die ältere Eisenzeit Gotlands* (Erstes Heft. Stockholm 1914), s. 11.

²⁷ A.M. Tallgren, *Esihistoria* (Varsinais-Suomen Historia I. Turku 1931), s. 155.

²⁸ Jukka Luoto, *Liedon Pahkan Pahamäki* (käsikirjoitus 1990).

maan, että uurnahautojen keramiikkakansia on käytetty alunperin myös leivän paistamiseen²⁹. Tämä pyöreillä savilevyillä paistaminen periytynee Skandinaviassa jo kivikaudelta ja esiintyy muun muassa kivikiekkaja sisältäneellä Troldebjergin asuinpaikalla³⁰.

Niin Pahkan kuin Ylipäänkin kalmistosta on löydetty kivikiekkaja vastaava saviastian pohjalevy³¹.

Tästä kaikesta voi luonnollisesti vetää sen johtopäätöksen, että kivikiekkot ovat todella olleet alunpitäen paistinalustoja ja että ne ovat myöhemmin toimineet keramiikkauurnien tai muiden saviastioiden suun suojuksina. Suomen kivikiekoissa ei kuitenkaan esiinny paistamisen jälkiä eikä tämä käyttötarkoitus tunnu aina mesoliittiselta ajalta periytyvien kivikiekkojen osalta oikealta. Kuten sanottu, paistoalustafunktio saattaa kuitenkin tulla kyseeseen Ahvenanmaan rautakautisista kivikiekoista puhuttaessa ja uurnan suun suojuksella selitettäisiin tämän esinemuodon esiintyminen eräissä Suomen mantereen kalmistoissa.

Alkuperäinen kivikiekkojen käyttötarkoitus on varmaankin ollut jonkinlainen pyynnin apuväline. Gollannissa tunnettu kivikiekoilla tapahtunut heittoleikki on luultavasti tarkoittanut tämän pyynnin kuivalla maalla tapahtunutta harjoittelua, joka on jäänyt varsinaisen pyynnin jäätyä käytöstä pelkäksi ajanvietepeliksi. Mikäli tämä oletus pitää paikkansa ei kivikiekkaja olisi käytetty lingossa kuten on oletettu, vaan niillä olisi sellaisenaan heittämällä pyritty tainnuttamaan riistaa. Kyseessä olisi ilmeisesti pienikokoinen rannan tuntumassa elänyt riista eli lähinnä vesilinnut.

Vaikka edellä on esitetty osittain vakuuttaviakin havaintoja kivikiekkojen muunlaisesta käytöstä rautakaudella, on nimenomaan Suomen mantereen kivikiekkojen osalta korostettava aineiston samanlaisuutta. Rautakautisista kalmistoista löydetyt kiekkot ovat muodoltaan ja kooltaan samanlaisia kuin kivikautiset kivikiekkot, mikä luonnollisesti puhuu yhtenäisen käyttötarkoituksen puolesta. Rautakautisten kivikiekkojen käyttötarkoitus on tämän vuoksi jätettävä avoimeksi.

Edellä esitetyn perusteella näyttäisi siis siltä, että kyseessä on lähes ajaton esinemuoto. Kun kuitenkin tarkastelee edellä esitettyjä kivikiekkojen ajoituksia voi helposti havaita, että Suomessa ne ajoittuvat ensisijassa 3. vuosituhannen alkupuolelle. Tällainen ajoitus ei varmasti ole sattuma, sillä huomattavin

²⁹ Ole Klindt-Jensen, *Economic and daily life at Vallhagar* (Vallhagar II. Copenhagen 1955), s. 843.

³⁰ Karsten Davidsen, *Neolitiske lerskiver belyst af danske fund* (Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1973. København 1974).

³¹ TYA 90:203; Tallgren, *Rautakauden polttokalmisto Liedossa* (SM 1914. Helsinki 1914), s. 32, k.3.

ulkomaalainen kivikiekkoja sisältänyt asuinpaikka, Troldebjerg Langelandilla, ajoitetaan keskineoliittisen ajan alkuun, mikä vastaa Suomessa Uskelan tyyliä jo sen vuoksi, että suppilopikarikulttuurin varhaisneoliittisen vaiheen viimeinen C-periodi on todettu samanaikaiseksi kampakeramiikan II ja III:1 rajakohdan kanssa³². Useimmat Suomen kivikiekot olivat juuri Uskelan tyylin aikaisia (2800–2600 eKr.).

Perinteinen tapa selittää tämä samanaikainen esiintyminen on tukeutuminen kauppaan tai muihin kulttuurikosketuksiin. Vaikeutena tässä on kuitenkin se, että ainakin nykyisten havaintojen perusteella tämä esinemuoto on Suomessa vanhempi kuin Etelä-Skandinaviassa ja vaikea on kai kuvitella jotain lounaissuomalaista vaikutusta Tanskan kivikaudella.

Mielestäni ainoa ajateltavissa oleva selitys on se, että kyseessä on tiettyä käyttötarkoitusta varten tehty esinemuoto, joka saattaa esiintyä samanlaisena hyvinkin eri aikoina ja hyvinkin toisistaan etäällä olevilla alueilla. Edellytyksenä on luonnollisesti vain se, että ne ulkoiset vaatimukset, jotka ovat tehneet tämän esinemuodon tarpeelliseksi, ovat samanlaiset. Kun kyseessä ei kuitenkaan ole mikään yleismaailmallinen esinemuoto, on kuitenkin oletettava, että se periytyy jostain toistaiseksi selvittämättömästä yhteisestä Itämeren piirin perinteestä.

Edellä on viitattu varovasti siihen mahdollisuuteen, että kivikiekkoja olisi käytetty apuna linnustuksessa. Kivikautisilta asuinpaikoilta teetetyt luuanalyysit näyttävät tukevan tätä olettamusta, sillä linturiistan osuus vaihtelee eri aikoina seuraavasti:

Suomusjärven kulttuuri	1,7 % ³³
Kampakeramiikka, tyyli I:1	2,0 % ³⁴
Kampakeramiikka, tyyli II	0,79 % ³⁵
Kampakeramiikka, tyyli III:1	5,7 % ³⁶
Kampakeramiikka, tyyli Pyheensilta	2,2 % ³⁷
Pronssikausi	12,1 % ³⁸

Pronssikautta koskevat laskelmat on tässä yhteydessä jätettävä huomiotta sen vuoksi, että ne perustuvat Kökarin Otterböten asuinpaikalta tehtyyn analyysi-

³² Siiriäinen, A gradient/time curve, s. 15.

³³ Ari Siiriäinen, On the Cultural Ecology of the Finnish Stone Age (SM 1980. Vammala 1981).

³⁴ Ibid.

³⁵ Ibid.

³⁶ Vikkula, Nästinristi.

³⁷ Torsten Edgren, Kivikausi (Suomen Historia I. Espoo 1984).

³⁸ Siiriäinen, Cultural Ecology.

siin. Tämän paikan ympäristö on siinä määrin Suomen rannikon oloista poikkeava, että siellä on ilman muuta oletettava lintujen ja hylkeiden osuuden olevan suuri.

Linturiistan osuus kivikaudella näyttää olleen suurin juuri Uskelan keramiikan aikaan, johon aikaan siis ajoittuvat myös useimmat kivikiekot.

Troldebjergin luuaineksessa hallitsevat kotieläinten luut. Mikäli kuitenkin lasketaan lintujen osuus villieläinten luiden kokonaismäärästä päädytään 13 prosenttiin, mikä on huomattavasti enemmän kuin Suomessa myöhäiskampakeräämisena aikana³⁹. Suomen ja Tanskan luuanalyysijä ei erilaisen talousmuodon ja luiden erilaisten säilyvyysolosuhteiden vuoksi voida vertailla toisiinsa. Joka tapauksessa lintujen pyynnillä on ollut huomattava merkitys myös Troldebjergin asuinpaikalla.

Ilman muuta on selvää, ettei tämä linturiistan käytön runsaus joskus 2800–2600 eKr. voi olla mikään satunnainen muoti-ilmiö, vaan sen täytyy perustua luonnossa itsestään tai ihmisen vaikutuksesta tapahtuneisiin muutoksiin. Merkillä pantavaa onkin, että tämä kivikiekkojen ja ilmeisesti siis myös linnustuksen yleistymisen sattu juuri siihen ajankohtaan jolloin lämpimin ilmastovaihe on sivuutettu (3035 eKr.)⁴⁰. Luonnollista ja yleisesti tunnustettua on, että ravinnon hankinnassa on ilmaston kylmetessä siirrytty suosimaan liharavintoa kasvisravinnon kustannuksella⁴¹.

Linnustuksen kasvu voidaan siis nähdä tätä taustaa vasten sopeutumisenä karumpiin olosuhteisiin. Näin ei kuitenkaan välttämättä tarvitse olla asian laita. Muuttuneet ilmasto-olot ovat aivan hyvin voineet vaikuttaa lintukantaan siten, että kivikiekoilla pyydystäminen on tullut tarkoituksenmukaiseksi. Joka tapauksessa tällainen ilmaston muutokseen perustuva tulkinta selittäisi sen, miksi tämä esinemuoto yleistyy samanaikaisesti toisistaan niinkin erillään olevilla alueilla kuin Lounais-Suomi ja Etelä-Skandinavia.

Tässä yhteydessä on kuitenkin syytä muistaa, että tämä sama esinemuoto tunnetaan myös Venäjällä ja ettei se siellä ajoitu ensisijaisesti kolmannelle vuosituhannelle vaan varhaismetallikaudelle⁴².

Kivikiekkojen mesoliittinen esiintyminen käy yksiin edellä esitetyn kanssa, sillä niiden käyttö näyttää päättyvän juuri joskus vuoden 6000 eKr. tienoilla

³⁹ Winther, s. 46.

⁴⁰ Kimmo Tolonen & Rauno Ruuhijärvi, Standard pollen diagrams from the Salpausselkä region of southern Finland (Ann. Bot. Fennici 13, 1976).

⁴¹ Bo Gräslund, Befolkning-bosättning-miljö (Fornvännen 1974/1, Stockholm 1974), s. 9; R. Lee, What hunters do for a living (Man the hunter. Ed. R. Lee and I. DeVore. Chicago 1968), s. 42–50.

⁴² N.N. Gurina, Pamjatniki epohi bronzy i rannego železa (MIA 110, 1963), s. 118, fig. 26:11; A.V. Zbrujeva, Istoria naselenija prikamja v ananinskuju epoha (MIA 30, 1952), s. 230, ib. XL:2.

eli ajankohtana, jolloin siirrytään lämpökauteen. Ongelmallista on kuitenkin kiekkojen rajallinen käyttö lämpökauden loppupuolella (atlanttinen kausi, VII-zooni, 4400–3000 eKr.)⁴³. On hyvin vaikea nähdä miksi lämpimimmän kauden alkupuolella ei ole ollut edellytyksiä kiviekolla tapahtuneeseen pyyntiin, mutta saman kauden loppupuolella nämä edellytykset ovat kuitenkin olleet olemassa.

Niikään on ratkaisematta, miksi kiekot jäivät käytöstä ilmaston edelleen huonontuessa viimeistään joskus 2000 eKr. tienoilla.

Kiviekkojen käyttöperiodeja ei voida ymmärtää ilman ilmastossa tapahtuneita muutoksia. On kuitenkin huomattava, ettemme tiedä juuri mitään eläinkannan kehityksestä tuona aikana. Myös inhimillinen kulttuuri on muuttanut muuttuneisiin luonnonolosuhteisiin tavalla, jota ei voi selittää pelkästään viimeainuituista käsin.

Tykkäänään oman ryhmänsä muodostavat rautakautiset kiviekot, joita lähinnä eri käyttövaihtoehdot koskevat. Tulevan tutkimuksen olisikin selvitettävä kuuluvatko kiviekot ensisijaisesti kalmistojen, rautakautisten asuntojen vai asuinpaikkavyöhykkeiden kalustoon. Tällöin voitaisiin ratkaista kysymys siitä, ovatko nämä kiekot ensisijaisesti uurnahautausperinteeseen liittyvä esinemuoto, paistinalusta tai pelinappula vai todellakin myös tähän aikaan linnustuksessa käytetty apuneuvo. Linnustus on tyypillinen ympäristöään jo huomattavasti muuttaneen talonpoikauskulttuurin pyyntimuoto. Mahdotonta ei liene, että kiviekkojen ilmaantuminen lounaissaomalaiseen arkeologiseen aineistoon uudelleen rautakaudella johtuisi niistä muutoksista, jotka ihminen on raivaustoiminnallaan aiheuttanut ympäristöönsä.

Summary

Jukka Luoto: Prehistoric Stone Discs

In this article, a total of 59 sites are given where a stone disc made by hammering of a slab of sandstone was found. The study adds considerably to our knowledge of this type of south-western artefact.

As distinct from earlier studies, four periods can be observed in the use of stone discs: 6800–5800 BC (Suomusjärvi Culture, Mesolithic Period), 4200–3550 BC (Early (I:1) "Comb-Ceramic" Period), 3350–2600 BC (Typical "Comb-Ceramic" and Late "Comb-Ceramic" Period), and 200–1400 AD (Iron Age). Most of the stone discs can be dated to 3350–2600 BC.

Since the stone discs dating from the Stone Age seem to be found at habitation sites located on the sea shore of that time, the author agrees with those archaeologists who have considered these stone discs to be projectiles of one sort or another. The author also interprets the *varpa* or sprit game from

⁴³ Tolonen & Ruuhijärvi.

Gotland to have been rudimentary practice for hunting with these kind of discs. This would presumably have been for the catching of waterfowl.

Thus in the Iron Age, this type of artefact has been used both for equipment for playing and also, at least in the baking of bread. It probably also has some connection to the Iron Age cremation ritual.

Furthermore, the author has stressed the fact that this artefact form also occurs in southern Scandinavia at the same time (3350–2600 BC) as the majority of the stone discs of south-western Finland. It has been assumed that this co-occurrence is explained by the uniform climatic trend. The transition to a colder climatic phase increased the proportion of meat food at the expense of vegetable food. The change of climate has obviously also raised the number of waterfowl hunted for game, which has increased the use of this form of hunting in both areas independently.

- N:o 220 Jouni Sulstola, Tupakkaa ja kylmää sotaa — suomalainen näkökulma vuoden 1946 Suomen ja Turkin kauppasopimukseen (Faravid 12/1988)
- N:o 221 Jouko Vahtola, Kirkollista elämää Kynsiperällä (Faravid 12/1988)
- N:o 222 Kyösti Julku, Kirjeltä Leningradista (Lapin kansa 26.—30.5.1989)
- N:o 223 Pekka Suvanto, Objektillisuuden ongelma historian tutkimuksessa (Faravid 13/1989)
- N:o 224 Kyösti Julku, Syntykö Kemnmaa 1329? (Faravid 13/1989)
- N:o 225 Martti Tolkka ja Pirjo Tolkka, Oulun Kastellin kunnan mittaus maaperätutkalla (Faravid 13/1989)
- N:o 226 Kyösti Julku, Oulujokilaakson keskialka (Faravid 13/1989)
- N:o 227 Kullervo Leinonen, Kulttuuripiirien rajavahdista Käivlän Itsenäiseksi seurakunnaksi (Faravid 13/1989)
- N:o 228 Selja Virkkula, Romanilkan tulosta Lapin kuvauksiin (Faravid 13/1989)
- N:o 229 Hannu Salmi, Richard Wagnerin perintöä puolustamassa (Faravid 13/1989)
- N:o 230 Olavi K. Fält, Keisarius kansallisena symbolina Shōwa-kauden alun Japanissa 1926—1931 (Faravid 13/1989)
- N:o 231 Kyösti Julku, Kuusamo valtakunnan rajahistoriassa (Faravid 13/1989)
- N:o 232 Pertti Huttunen, Saksalaisten linnostamistyöt Lapin sodassa 1944 (Faravid 13/1989)
- N:o 233 Jouko Vahtola, Östskarelen i Finländsk politikk 1917—1945 (Faravid 13/1989)
- N:o 234 Arto Latvakangas, Varjagongelman historiografinen kirjallisuus (Faravid 13/1989)
- N:o 235 Jüri Sellrand, Jatkuuus Viron muinaistieteen vakintumisessa (Faravid 13/1989)
- N:o 236 Antti Kähkönen, Kirko ja saamelaisvähemmistö (Faravid 13/1989)
- N:o 237 Kyösti Julku, Yliopiston ja promootion keskiaikainen perusta (Lapin Kansa 10.11.1989)
- N:o 238 Kyösti Julku, Eurooppa — Aasian läntinen llsäke (Lapin Kansa 13. ja 20.1.1990)
- N:o 239 Kyösti Julku, Kuinkas tässä nyt näin kävikään? (Lapin Kansa 9.2.1990)
- N:o 240 Jouni Sulstola, Mimar Sinan — tilan ja valon talstelu (Suomen rakennustieteen museo 1989)
- N:o 241 Jouko Vahtola, Nimistöntutkimus ja Pohjois-Suomen varhaishistoria (Sukuviesti 2/1990)
- N:o 242 Kyösti Julku, Pohjois-Suomen vanhat rajat (Sukuviesti 2/1990)
- N:o 243 Kyösti Julku, Kolossin kouristukset (Lapin Kansa 2.1.1991)
- N:o 244 Jouko Vahtola, Erstreckte sich der deutsche Handel im Mittelalter bis an die finnische Küste am Ende des Bottnischen Meerbusens? (Jahrbücher für Geschichte Osteuropas 38/1990)
- N:o 245 Jukka Luoto, Esihistoriallisista kivikaleolaista (Faravid 14/1990)